

Grajenje skupnosti v upor

Metelkovsko mesto v rokah *Axt und Kelle*

¹ Za podrobnejši očrt kompleksa prvotne vojašnice cf. Lutman in Batista (2013). O stavbeništvu v Ljubljani pred 20. stoletjem cf. Valenčič (1969) in Valenčič (1970).

Kdorkoli zaide v nedrja današnjega Avtonomnega kulturnega centra Metelkova mesto (AKC MM), si ne more kaj, da se ne bi s kotičkom očesa spotaknil ob pripadajoče stavbne pritikline in svojsko podobo, ki precej odstopajo od arhitekturnih potez ne samo neposredne okolice, temveč tudi od siceršnje urbanistične inklinacije Ljubljane. AKC MM še zdaleč ne moremo stlačiti ne v stekleno Prokrustovo posteljo postmoderne falične in panoptične arhitekturne estetike, niti v razpoznavne socialistične betonske kompozicije iz bližnje soseščine ali v prezervirano stavbeniško monumentalnost izpred dobrega stoletja,¹ v kateri se je vzpostavil muzejski četrtni kompleks po severnjaškem zgledu.

Ravno svojevrstna organsko rastoča materialnost, ki je na eni strani dala in daje številnim metelkovecem in obiskovalcem ter obiskovalkam Metelkove streho nad glavo ter tla pod nogami, na drugi pa mnogim pomeni le malo fotografsko trofejo, je predmet pričujočega prispevka.

Ta bo pripovedoval zgodbo o nastanku, pomenu in vzpostavljanju zunanjščin in nekaterih notranjščin nekdanje avstro-ogrske vojašnice, s posebnim poudarkom na letu 2001, ko je nemški ceh potujočih obrtnikov in obrtnic z imenom *Axt und Kelle* (v prevodu: sekira in zidarska žlica) Metelkovo izbral za solidarnostno poletno delovišče, ter letu 2004, ko je sledil drugi val stavbeniških nadgradenj. Vsako srečanje med Metelkovo in rokodelci ter rokodelkami je prineslo zdaj že emblematične in nepogrešljive elemente AKC MM – nadstreške nad Menzo pri koritu in Klubom Gromka, železni stražno-razgledni stolp, obnove streh in interierjev ter dograditve obstoječih prostorov (zidov, klopi, stopnišč, mostovža, sob in sobic, odrov ipd.). Obenem bo obujeno tudi nepozabno poletje 2006, ko je bila porušena s skupnimi močmi zgrajena Mala šola.

Metodološko članek kombinira etnografsko delo, historično antropologijo in polstrukturirane intervjuje s pripadniki in pripadnicami AKC MM in *Axt und Kelle*, ki jih povečini črpa iz magistrskega dela (cf. Abram, 2012). Po zgodovinsko-primerjalni kontekstualizaciji cehovstva teoretsko povežem srečanje AKC MM in *Axt und Kelle* z Maussovo teorijo daru in se na kratko lotim angažirane estetike znotraj sodobne nomadske obrti.

Dolga brada »kraftivizma« in genealogija *Axt und Kelle*

Še preden se spustim na vijuganja, ki so nemški ceh pripeljala med zidove Metelkove, se je treba nekoliko pomuditi pri temeljnih konstitutivnih elementih zgodovine obrtniškega združevanja, v katero se umeščajo tudi *Axt und Kelle*. Prva zagata nastane že z vprašanjem, koliko nazaj je smiselno zavrteti kolo časa, da bi lahko dobili vsaj približen historiografski vpogled v cehovsko kulturo na nemških tleh. Denimo, Cohn najde na območju severne in srednje Evrope obrtniške cehe in potujoče obrtnike v srednjeveških milenarističnih sektah in gibanjih med 11. in 16. stoletjem (Cohn, 1957/2004: 14). Za potrebe tega prispevka bo dovolj, če v osnovi razmejim cehovsko kulturo na dvoje: klasično vandranje obrtniških vajencev, ki se ohranja do konca 19. stoletja, in ponovna oživitev navade časovno določenega rokodelskega vandranja (t. i. *Walz* v nemščini oziroma *tramping custom* v angleščini), ki vznikne po 2. svetovni vojni, in ga zaradi potrebe po razločevanju od prvega imenujem sodobni sistem rokodelskega vandranja.

V grobem govorim o dvojni diferenciaciji: prvo označujem kot historično, kjer se veličina današnjih nemških cehev izvije iz zgodovinske kontinuitete srednjeveških cehev, pri čemer sicer ohranijo glavino svojih karakteristik, ne pa tudi prvotnih cehovskih nazivov, insignij, delno tudi infrastrukture. Druga diferenciacija je notranja enemu cehu ter je izrazito sodobna. V primeru *Axt und Kelle* je to razlika, ki nastane v začetku osemdesetih let 20. stoletja pod vplivom novih družbenopolitičnih gibanj in pomeni ločitev od tedaj še vedno prevladujoče konservativnosti in patriarhalnosti, ki sta značilni za preostalo šesterico nemških cehev. Nemčija danes pozna sedem cehev (*Schächte*) oziroma združb potujočih obrtnikov (*Gesellenvereinigung*). Poleg *Freien Vogtländer Deutschlands*, iz katerih izhajajo *Axt und Kelle* (cf. Lemke, 2002: 211–17), so to še *Freie Begegnungsschacht*, *Fremden Freiheitsbrüder*, *Rolandsbrüder*, *Rechtschaffenen Fremden Zimmerer und Schieferdecker-gesellen* ter *Gesellschaft der rechtschaffenen fremden Maurer und Steinhauer-gesellen*.

Foto: Robert Ograjenšek

² Walker (1971: 84) poroča o podobnih pogojih v Nemčiji od 17. do 19. stoletja.

Četudi pomeni *Walz* še danes mesto zlitja cehovske kulture z lastno zgodovinsko dediščino, zopet drugič nastopi kot kamen spotike pri notranjem dojemanju »podedovane« zapuščine prejšnjih generacij migrantskih obrtniških pripravnikov. Kaj ta starodavna navada *Walza* sploh zaobsega in kaj pogojuje?

Vsakdo, ki želi danes stopiti na vandranje kot *Wandergeselle* (označevalec za potujočega obrtniškega pripravnika) oziroma *Wandergesellin* (za potujočo obrtniško pripravnico), mora biti več vsaj ene obrti, ponavadi, ne pa tudi nujno, pomeni to dokončano poklicno-tehnično šolanje (certifikat o mojstrstvu prejmejo šele po *Walzu*). Še preden lahko član(ica) *Axt und Kelle* v vlogi *Wandergeselle(inn)* sploh zakoraka v svet za najmanj dve leti in en dan (v drugih cehih so na *Walzu* zdoma vsaj tri leta in en dan) z nič več in nič manj kot petimi evri v žepu, mora izpolnjevati nekaj bistvenih zapovedi: ne sme biti starejši/a od 30 let, biti mora neporočen(a), brez otrok, brez dolga ali kriminalne preteklosti.² Te temeljne pogoje, ki bi osebo z domotožjem ali odgovornostjo pogojno priklenili ob domače ognjišče, dopolnjujejo še dodatni predpisi in restrikcije, ki nastopijo takrat, ko *Wandergeselle(inn)*, odeti v livrejo (svojevrstna cehovska praznja, delovna »uniforma« in kostum hkrati), bolje poznano pod imenom *Kluft*, lahkonomo stopijo na pot.

Nenapisane etične obligacije do ceha so, da se smejo v času *Walza* domačemu kraju približati na največ 50 kilometrov (razen v primeru smrti ali bolezni, ko smejo pravilo prekršiti in vstopiti v to območje), prepovedana je uporaba mobilnega telefona (medtem ko je uporaba interneta za medsebojno komunikacijo povsem uveljavljena), poslužujejo se iznajdljivosti in prepuščeni so tokovom širokosrčnosti naključnežev, saj za prenočevanje in prevoz ne smejo zapraviti niti ficka. Da bi bila preproščina, poleg od daleč prepoznavnega *Klufta*, vidna in mogoča, vsa produkcijska sredstva nosijo na rami in so povezana v culo iz blaga (t. i. *Charlottenburger* ali ljubkovalno *Charlie*), v kateri je ponavadi le najosnovnejše obrtniško orodje, poleg pa se znajdejo še pribor za osebno higieno, spalna vreča in komplet rezervne obleke.

Foto: Nataša Serec

³ Denimo Čirkić (2006: 26) našteje kar okrog trideset tedanjih potujočih ljudskih množic (*fahrendem Volk*).

Deloma sem že nakazal, čemu je potrebna vsa askeza, vendar je *Axt und Kelle* poseben tudi po tem, da ni posvojil zgolj navade potujočega mojstrovanja in drugih ostalin *Walza* (npr. obleko, čas potovanja, držo, institucijo ponosa ter drugo obredje in rituale), temveč ga je sistematično radikaliziral in s tem izzval njegovo okostenelost. To je razvidno že denimo na ravni družbenega spola, kajti *Axt und Kelle* je uspelo izviti *Walz* izpod dispozitiva cehovskega hegemonskega šovinizma. Ustanovitev *Axt und Kelle* je namreč pometla s prejšnjim moškim ekskluzivizmom in na pot so se vendarle (lahko) podale tudi ženske.

Iz pepela tradicije novorojeni ceh si je namenoma nadel aktivistično poslanstvo in obče deklariral svojo levičarsko politično inklinacijo. Ko sta dva ustanovna člana *Axt und Kelle* leta 1979 odkorakala proč od ceha *Freien Vogtländer Deutschlands*, sta oblikovala jasno idejo – na humusu obrtniškega združevanja zasejati libertarno agendo, ki se bo razrasla v politično prakso, solidarno držo in aktivistično poslanstvo. Te smernice so se nato realizirale z izborom v ceh vključenih rokodelstev. Po besedah sogovornika najdemo med vandrajočimi rokodelci vsaj 36 specializiranih rokodelstev (*Handwerk*) (cf. Reith, 1990), torej glavnino obrtniških dejavnosti, razen tistih, ki so močno lokalizirane (Leeson, 1979: 15). Iz tega pestrega nabora je *Axt und Kelle* selekcioniral zgolj gradbene obrti (*Baugewerbe*): tesarstvo, mizarstvo, zidarstvo, kamnoseštvo in krovstvo. Prav te obrti pa predvidevajo nujnost komplementarne produkcije, ki poteka na samem kraju, ko praktične potrebe gradnje oziroma obnove kar kličejo po medsebojnem sodelovanju materialov in različnih rokodelskih vednosti. Kakor za *Axt und Kelle* ugotavlja Lemke (2002: 214), sta se »delo in potovanje [...] medsebojno sestavila v nov [sic!] način, vandranje je postalo politično«. Tu se sicer Lemke ujame v enako past kot zgodovinarji, saj negira kakršno koli preteklo politično profilacijo cehov.

Zgodovinsko gledano postane navada časovno določenega vandranja med potujočimi obrtniški pomočniki v nekem obdobju bolj sistematična in z vidno opaznostjo bolj distinktivna zaradi naraščajoče grožnje velikega zapiranja (*confinement*), kakor ga analizira Foucault (1961/2001). Ta »dobro grajena osnova navade« (Hobsbawm, 1951: 305) je bila ključnega pomena pri vsakdanjem ločevanju potujočih obrtniških pomočnikov od preostalih ljudskih množic, katerih ulice in ceste so jim dajale (začasen) dom,³ obenem pa se jih je zlahka prijel sum *potencialnih* kriminalnih aktivnosti: »Vagabundi so bili [...] krivi, da ničesar niso bili krivi, razen vagabundstva; *potencialni*

⁴ Ukrepi skorajda sovpadajo s sprejeto zakonodajo v Avstrijskem cesarstvu leta 1859, ko je bil na ozemlju današnje Slovenije sprejet in implementiran prvi obrtniški zakon, ki unificira pravila za obrtništvo, kar je posledično strlo cehovstvo (Bogataj, 1989: 9).

kriminalci zunaj zakona, a ne zaradi storjenega kaznivega dejanja, ampak zaradi tega, kar bi utegnili povzročiti v prihodnosti zaradi svojeglavega [wayward] življenja.« (Vidler, 1994: 210)

Upoštevati velja historičen status bodisi potepuštva bodisi brezdomstva med »brezposelnimi, brezdelnimi in vagabundi«

(Foucault, 1961/2001: 47), saj omogoča razumevanje kodifikacije klasičnega sistema rokodelskega vandranja. Veliko zapiranje v 16. in 17. stoletju, ki je potenciralo »imperativ dela« in obsodilo brezdelje (Foucault, 1961/2001: 43), sočasno kodificira sistem vandranja in naredi jasen razloček med potujočimi rokodelci in, če parafraziram Cohna (1957/2004: 282), amorfnu maso brezposelnih. Pod naraščajočo težo tedanjih ekonomskih razmer, ko je sistem uravnoteževal pomanjkanje delovne sile v enih deželah in presežek v drugih, je taista navada postala bolj vidna in bolj sistematična (Leeson, 1979: 241–242).

S stopnjujočim pritiskom (proto)industrializacije in dekreti konsolidirajočih se nacionalnih držav pride po uvidih zgodovinskega do dvoje: do izkorenitve cehov in posledično tudi do sistema klasičnega rokodelskega vandranja (Hobsbawm, 1951; Leeson, 1979: 250) oziroma do njihove transformacije v sindikalistične formacije, ki (deloma) prevzamejo dotedanje cehovske funkcije (Epstein, 1998; Carlson, 1972: 395). Epstein eksplicitno pokaže na razloge za odpravo cehov leta 1791 v Franciji, leta 1835 v Angliji, v Nemčiji pa leta 1869,⁴ ko jih iztrebijo z zakonodajnimi sodbami in dekreti. Pravi, da četudi so »državni napad na cehe [...] opravičevali v ekonomskih pojmih, ga bomo natančneje razumeli v okviru širših strategij, kako razprostrti suverenost in pripadajoče institucije državljanstva ter enakosti pred zakonom. Cehi [...] so bili glavni izziv zahtevi moderne države po suvereni moči; posledično jih je bilo treba uničiti.« (Epstein, 1998: 706)

Utrujenih rok in nog postojanke

Na mestu je vprašanje, zakaj je navedena tvarina izpred nekaj stoletij potrebna in pomembna. Zato, ker ima praktične učinke v sedanjosti. Tudi *Axt und Kelle* kot *novotarski* ceh se napaja iz kolektivne zavesti o preteklem izročilu, s čimer sicer ohranja kolektivni spomin grupacije, a se tudi pogosto kritično sooči z vprašanjem tradicije, ki se je v preostalih nemških cehih sicer čvrsto oklepajo. Pri zadnjih gre za simptomatičen primer iznajdevanja tradicije, kateremu je kot kritičen premislek namenjen zapis v popotovalni knjižici (*Wanderbuch*) vsakega člana *Axt und Kelle*. Ta je sicer nekakšen dnevnik, v katerega si in jim beležijo itinerarij, reference mojstrovanja, štampljke, vtise in druge prigode. Takole piše v popotovalni knjižici: »Tradicija ne pomeni molitve ob pepelu preteklosti, ampak je ohranjanje njenega ognja pri življenju.« (Terenski zapiski, 2012)

Afiniteta *Axt und Kelle* do nekdanje cehovske kulture nas privede do osrednjega elementa, ki ceh poveže z AKC MM – do vprašanja prostora. Čeravno na *Walzu* krene vsak svojo pot, se člani(ce) *Axt und Kelle* dvakrat na leto zberejo na kup. Pozimi (*Wintertreffen*) premlevajo pretekle in tekoče zadeve (recimo, debatira se o novih okrepitevah ceha), predvsem pa teče beseda o načrtih za poletje. Konkretno to pomeni odločanje o tem, kje bo potekalo poletno solidarnostno gradbeno delovišče, ki je hkrati njihovo drugo letno zborovanje (*Sommertreffen*). S svojevrstnim praktičnim ohranjanjem spomina na izročilo rokodelske dvorane (*Handwerkssaal*) se pozimi za zaprtimi vrati aktivni člani in članice na skupščini, torej v procesu materializirane »praktične demokracije« (Leeson, 1979: 276), na podlagi kopice vseh mogočih predlogov za poletje, ki so napaberkovani z vseh vetrov, konsenzualno odločijo zgolj za enega.

Enako se je zgodilo z AKC MM. Dva člana sta se zanj o ogrela na rajži v začetku devedesetih, ko sta se spuščala po Donavi. Nazaj grede proti severu sta se spoznala z AKC MM in notico razgrnila pred zbranimi ušesi na zimskih srečanjih. Leta 2001 je notica vendarle napredovala do predloga, o katerem se je odločevalsko omizje izreklo v prid AKC MM.

Skvot kot sodobni *Herberge*?

Predno preidem konkretnje na srečevanja med AKC MM in *Axt und Kelle* v 21. stoletju, naj pristavim še nekaj besed o relevantnosti prostora srečevanj in organiziranja potujočih rokodelcev v preteklih stoletjih. Poseg je potreben zaradi razumevanja, zakaj se danes *Axt und Kelle* opirajo na skvotne *tudi* kot načasne nastanitvene postojanke. Na kratko, skvotov oziroma osvobojenih prostorov zunaj kapitalistične (re)produkcije urbanega prostora se poslužujejo, ker, prvič, so si jih naredili za nadomestek za zajamčena prenočišča (t. i. *Herberge*), ki jih imajo drugi cehi. In drugič, ker so namerno konstituirali ceh kot političen subjekt, ki s kolektivno kreativnostjo materializira pogoje za nadaljevanje poprejšnje avtonomne kolektivne kreativnosti na tleh, ki jih skupaj obiščejo. Kot je bilo rečeno že zgoraj, se *Axt und Kelle* na prelomu v osemdeseta drugače od preostale šesterice nemških patriarhalnih in konservativnih cehev loči in nato formira z jasnim aktivističnim poslanstvom in deklarira svojo levičarsko politično inklinacijo. Zato se soočajo z dvojno marginalizacijo – po eni strani s prostorsko, saj ostanejo brez ustaljenih postojank, in notranjo, kjer jim zaradi prevetritve konstrukta »tradicije« drugi cehi odrekajo gostoljubje v svojih namestitvenih zmogljivostih po Nemčiji.

Če pogledamo prej omenjeni *Herberge* (etimološko izhaja sestavljenka iz besede za gospoda [*Herr*] in zaščito [*Berge*]), bi se najbližja ustreznica v prevodu glasila kar »prenočišče«, skozi časovno prizmo pa ugotovimo, da je od nekdaj imel pomembno vlogo; denimo Duthie konec 19. stoletja med vandranjem po Nemčiji pribeleži v svoj dnevnik tole: »Vsak ceh mora imeti prostor za srečevanje; ne razkošno hišo [hall], temveč preprosto nastanitev v krčmi [public-house]. [...]. To je mesto počitka za utrujenega popotnika, kjer lahko najde zatočišče; [...] Tukaj potekajo tudi četrtletna sestankovanja.« (Duthie, 1858: 26) V literaturi raziskovalcev cehovstva je njihov pomen dobro dokumentiran. Če povzamem po Leesonu (1979: 92–3; 113; 128; 152), so po nemških deželah raztresene postojanke tvorile mrežo med mesti ter dajale oporo v obliki zagotovljenega živeža, nastanitve in denarnega nadomestila; obenem so bili to kraji izmenjevanja informacij o zaposlitvah in obrtniških mojstrih, pa tudi opozoril o delovnih razmerah (ibid.).⁵

Skratka, *Herberge* ni bil zgolj zaposlitvena izmenjevalnica ali zatočišče za obubožane rokodelske pohajkovalce, imel je funkcijo nekakšnega socialnega centra za potujoče obrtnike in je bil tudi dejaven člen agitacije in delavskega organiziranja: »[...] [*Herberge*] so se formirali, ker so se publi, kamor so prej zahajali anarhisti in socialisti, zapirali prezgodaj in so bili odprti le nekaj ur ob nedeljah in praznikih. Še več, bili so premajhni in 'preveč javni' za okus anarhistov in socialistov.« (Carlson, 1972: 325) Poleg tega, da so razpolagali z vsemi potrebščinami za druženje, razvedrilo in postopanje (hrana, pijača, čitalnice, prostor za sestankovanje ipd.), je bil namen *Herberge* »[...] da mora služiti kot center distribucije propagande in zbiranja denarja za gibanje.« (ibid.)

Čeravno na prvi pogled ni očitno, so rokodelska združenja potujočih obrtnikov, njihove nastanitveno-družabne prostorske zmogljivosti s pridihom eksplicitne zunajcehovske politizaci-

⁵ Gotovo ne bo odveč pripomniti, da se je *Walza* udeležilo nemalo osebnosti iz anarhističnih vrst. Naj naštejemo le nekatere, ki so se med vandranjem približe seznanili z okoliščinami delavstva in anarhističnimi idejami: Johann Most, Otto Rinke, Emil-August Werner, Max Hödel, Wilhelm Weitling, August Reinsdorf itd. (Carlson, 1972: 214; 223–225; 229; 288–289; Leeson, 1979: 150). Na tleh Slovenije velja v tem pogledu omeniti vsaj Ferdinanda Tumo (1843–1926), brata Henrika Tume, ki je »šel v *fremd*« (o pomenu »*fremda*« cf. Bogataj, 1989: 117, 154; Muršič, 2000: 377–378).

⁶ Treba je ločevati med darom, ki so ga *Wandergesell(in)en* kot popotnico zahtevali v cehovskih prenočiščih, in dnevnim proviantom za klateže (*Nichtsesshaftenhilfe*). Prvi je zakrpal manko v materialnem položaju vandrajočih rokodelcev v obliki prenočišča, hrane, pijače, skromne »dnevne« in je bil pred zlorabami teh solidarnostnih mehanizmov obvarovan s celostno podobo in prtljago *Wandergesell(in)en* (obleko, zlatim okrasjem, pozdravi, popotniško knjižico), ki je primarno temeljila na instituciji ponosa.

je delavskega razreda in notranje političnosti ter navade tvorila trdno podlago za dvojno emancipacijo – teritorialno in materialno. Kot (začasna) nestanovitna nelastniška kolektiviteta, ki je razpolagala z dovoljšnjo količino lastnih resursov, varovali ter institucionalno oporo – kar je nastalo iz dela lastnih rok –, se je uspela izviti tako iz položaja klasičnega industrijskega proletariata, prikovanega na kapitalista, kot iz lokaliziranega primeža vajeništva, ki je potekalo znotraj štirih sten delavnice pod neusmiljeno mojstrovo roko.

Najsi gre za klasično vandranje rokodelcev ali za novodobno različico taiste navade, obe temeljita na daru, kakor ga razume

Mauss (1950/2002). Četudi Mauss nikjer neposredno ne piše o nemških cehih, vseeno primakne: »Detajlna študija o zelo bogatem vokabularu nemščine za besede izhajajoče iz *geben* [dajati] in *gaben* [darilo, obdaritev], še vedno ni bila narejena. [...] Prav tako ni bila še narejena študija o daru, doti, itd., in študija [nemških] institucij, ki so določene s temi besedami.« (Mauss, 1950/2002: 78) Drugače od konsolidirane različice institucionaliziranega daru znotraj klasičnih cehov (*Geschenk* in *Schenkung*),⁶ bi pri *Axt und Kelle* in AKC MM rajši govoril o daru, ki se je porajal bodisi skozi spontana srečanja, ko so se *Axt und Kelle* oglasili na AKC MM bodisi skozi načrtna snovanja, ko so se *Axt und Kelle* odločili izbrati AKC MM za solidarnostno delovišče. Procesualnost (iz)menjave terja (dvostransko) interakcijo, ki temelji na solidarnosti (cikli menjave), četudi ta »sistem totalnih uslug« (Mauss, 1950/2002: 7) nikoli popolnoma ne uide logiki trga (ibid.). »[...] [N]e individuumi, marveč kolektivitete, so tiste, ki si medsebojno odredajo obljagacije menjave in sporazumov [...].«

Foto: Nataša Serec

(Mauss, 1950/2002: 6) Nadalje, pri daru se ne izmenjuje samo materialne dobrine, ampak tudi *dejanja*, pri katerih je ekonomska transakcija samo eden od elementov daru (ibid: 6–7).

Že res, da s poletnim solidarnostnim deloviščem *Axt und Kelle* izbranemu projektu naredijo precejšnjo uslugo, vendar mesto *expérience* v foucauljevskem pomenu besede (kot izkušnja in eksperiment hkrati) ne poteka enosmerno, marveč slednje konstruira med obema entitetama nenapisano jamstvo, ki ga motrim znotraj teorije daru, ta pa je obenem »teorija o človeški solidar-nosti« (Douglas v Mauss, 1950/2002: xiii).

Napočil je čas, da približje pogledamo, kako je bila ta recipročnost, ki zajema več kolektivnih ravni, zgrajena v osvobojenemu kotičku Ljubljane.

Rokodelski pritepenci in pritepenke na delu: križemkraženja (do) Metelkove

Eden najočitnejših kolektivnih imperativov *Axt und Kelle* je iskanje neprofitno, samoorganizirano, avtonomno naravnanih projektov, ki imajo povrh vsega še kozmopolitske, humanistične in ekološke primesi, v katere skupaj in prostovoljno vlagajo svoje moči in znanja predvsem v zameno za osnovne življenjske potrebščine – nastanitev, živež in pijačo.

Čeprav prvi občasni obiski članov in članic ceha segajo v devetdeseta leta, ko so se z AKC MM seznanili in socializirali, je do konkretnih oblik sodelovanja zares prišlo šele v začetku naslednjega desetletja. Natančneje, leta 2001 se je Andrej Morović udeležil zimskega zborovanja v nemškem gradu Rieneck blizu mesta Würzburg. Za omizjem je razgrnil predstavitevno gradivo iz arhiva KUD Mreža (diapozitivi, arhitekturni načrti, fotografije itd.) AKC MM in z njim podkrepil formalen predlog za poletno solidarnostno delovišče, ki se je nato znašlo v hudi konkurenci z italijanskim, švicarskim in dvema nemškima kulturnima centroma. Na srečanju so se vendarle odločili, da se ceh v polni zasedbi poleti preseli na površine in objekte AKC MM, pri čemer ostajajo konkretni razlogi za izbiro AKC MM še do današnjih dni skrbno varovana skrivnost.⁷

Gradbišče Metelkova mesto

Z vseh vetrov nametani novodobni »potujoči srednji vek« (Kosi, 1998) se je v Ljubljano na *Sommertreffen* zgrnil 13. julija 2001 in uradno ostal do 20. avgusta istega leta.⁸ Nekaj tednov pred glavnino je na Metelkovo že prispela nekajglava izvidniška ekipa, ki je bila odgovorna za zadnje priprave in reševanje vseh vrst logističnih ugank. Dobava hrane in pijače, gradbenega materiala, organizacija kuharske ekipe za popoldansko in večerno obedovanje (za zajtrke so sami poskrbeli), zagotovitev dovoljšnje količine primernega orodja, popravila dotrajanih orodij in namestitvenih zmogljivosti – vse to, pa še kaj več se je znašlo na seznamu koordinacijske ekipe, katere nepogrešljiv nosilni hrbet je bila Nataša Serec.

Pri gradnji so sodelovali in se zanjo ogreli predvsem ljudje, ki so bili večji določene obrti, pa najsi bo to zaradi poklica ali hobija, medtem ko so drugi podporniki in podpornice akcije – od intelektualcev, gledališčnikov, lezbičnih skupin, glasbenikov, oseb iz mladinskih centrov in klubov

⁷ Kakor za preteklo cehovsko delovanje zapiše Walker (1971: 79), so »[s]tatuti cehov [...] izjemno detajlno določali pravila cehovskega življenja, čeprav je seveda veliko cehovskih aktivnosti potekalo neformalno in nezabeleženo [...]« (ibid.)

⁸ Čeprav se je Metelkova morala zavezati, da bo svoje dolžnosti opravljala še teden dni po končani gradnji, ker so se tedaj na gradbišču Metelkove pridružili še rekruti ceha; skupina je štela približno trideset novincev.

⁹ Ta začne delovati leta 2003.

¹⁰ Čeprav lahko, po besedah sogovornika, ravno ta moment Celice štejejo kot prelomnega za objekt, saj je bila prvič zapolnjena njena zmogljivost.

¹¹ Za »Sedežem UZI«, kakor se je poimenovala granitna skulptura v obliki stola na gradnici med Garažami in Hlevi leta 2001, stoji zgodba zase. Tedaj aktivna decentralizirana mreža raznoterih gibanj, idej in metod pod skupnim porogljivim imenom Urad za intervencije – UZI, je izpeljala več javnih intervencij, vrh pa je dosegel s Festivalom upora, ko se je v dvojini akciji na ulicah Ljubljane zoperstavil srečanju Bush-Putin ter referendumu o pravicah žensk do umetne oploditve. V tem kontekstu je po množičnih protestih v Genovi (od 19. do 21. julija 2001), na katerih je policija ubila aktivista Carla Giulianija, v Ljubljani pred italijanskim veleposlaništvom sledilo solidarnostno polaganje rož in prižiganje sveč, ki ga je policija kasneje prekvalificirala v met namišljene »molotovke« v pročelje veleposlaništva. Pod pretvezo te afere so se dva dni pozneje na AKC MM zgrnili skorajda vsi rodovi policije (z bombnimi tehnikami vred!), iščoč *sedež* »tajne organizacije« UZI; ta operacija ni obšla niti v bodoči Celici dremajočega ceha. Za obširnejšo razlago glej Zadnikar (2004) pa tudi Milohnič (2005: 2), Kuzmanič (2002) in Bibič (2004: 69–71; 161–2; 181). Pomenljivo reprizo policijske groteske je Metelkova doživela v času vstajniškega gibanja decembra 2012.

¹² Za donacije v obliki materiala so bila »zanimirana« še nekatera druga podjetja recimo Marmor Hotavlje ter tedanji Sipo-reks Zagorje (danes Xella Porobeton).

po Sloveniji in drugih – priskočili na pomoč v avgustovski vročini s kuho; formirali so pravcate kuharske ekipe, vseeno pa je ostala ves čas v pripravljenosti dežurna ekipa, ki je vskočila, ko ni bil nihče vpisan na seznamu.

Kje se je iz tega *melting pota* kadilo? V enem od prostorov Garaž (nasproti stavbe Hlevi) sta kiparja Urša Toman in Luka Drinovec odstopila prostor, v katerem je nato zrasla z improvizirana ljudska kuhinja; v lonce so padali prispevki v obliki hrane in denarja, marsikateri od donirajočih simpatizerjev pa si je, kot je bilo že omenjeno, nataknil tudi kuharsko kapo in poprijel za delo. Paradoks prav posebne vrste gotovo tiči v drugih virih financiranja *Sommertreffna*. Sredstva za kritje esencialnih stroškov bivanja in gradnje so namreč poleg sodelujočih *ad hoc* podpornikov, prostovoljcev z mednarodno listnico, primaknili tudi Mirovni inštitut, Veleposlaništvo Zvezne republike Nemčije in Mestna občina Ljubljana (MOL).

Približno petdesetglava skupina obrtnikov in obrtnic, razvrščena po preferenčni obrti, se je lotila (do)graditev in pozidav zunanjih (in pozneje na pobudo *Axt und Kelle* tudi notranjih) površin z namenom funkcionalno-estetske ureditve AKC MM. Luč sveta je uzrl del železnega stražno-razglednega stolpa, v Menzi pri koritu⁹ so nastali oder, zaodrije, stopnišče, ograja in terasa, na zunanjščini Trga brez zgodovinskega spomina so stesali klopi in mize, v tedanji Celici, ki takrat še ni bila izgubljena za neprofitne dejavnosti in prestrukturirana v hostel,¹⁰ so *ad hoc* izoblikovali nekatere sobe. Objekt je bil namreč leta 2001 še vedno prazen, uporabljala ga je le skupina umetnikov, s katero se je koordinacijska ekipa domenila, da pripravljalna skupina rokodelcev sobe počisti in uredi do te mere, da je bilo v njih mogoče začasno prebivanje in spanje. Zaraščen vrt, ukleščen med Celico in grafitarskim *Hall of fame*, se je pretvoril v improvizirano kopalnico in dnevno sobo pod milim nebom. Nikakor ne smemo pozabiti tudi na grotesko s policijo v glavni vlogi, ki se je tistega poletja odvila na AKC MM in kateri v spomin

je eden izmed kiparjev *Axt und Kelle* sklesal kamnito obeležje.¹¹

Dalje, v okviru *Sommertreffna* je nad Črno kuhinjo zrasel monumentalni trikrazi nadstrešek, za katerega je kritino primaknil Trimo iz Trebnjega in pri njih so po okleščenih cenah kupili tudi večino preostalega materiala,¹² medtem ko je za Malim Hangarjem oziroma Gromko počasi prikukal na plan objekt, pozneje (pre)poznani pod notoričnim imenom Mala šola (v originalu hudomušno zapisan z mehkim »š«, torej Mala šola). Če kje, potem je prav pri njej obveljalo reklo *nomen est omen*: ime Mala šola se nanaša na nekoč streljaj stran stoječo zgradbo, poimenovano Šola, ki so jo v obskurnih okoliščinah nesrečnega leta 1997 pogoltnili ognjeni zubljji (na tem mestu je bilo že po načrtih Viljema Trea iz leta 1895 zarisano »šolsko poslopje«), zato so jo potem zravnali s tlemi. Tako je tik ob pogorišču v Hajlends parku začel že poleteti leta 2001 dobivati obliko spomenik Šoli, urbana skulptura, umetniško-obrtniški izdelek in črna gradnja hkrati – odvisno pač, kateri referenčni okvir nataknejo namembnosti tega artefakta in v kateri diskurz se zapletemo.

Foto: Nataša Serec

Foto: Miha Fras

V sodelovanju *Axt und Kelle* s študenti arhitekture pod mentorstvom Petra Gabrijelčiča ter Marte Gruev je zrasla Mala šola, notranjo podobo pa dobi s stensko poslikavo Akvarij (leta 2004) v soavtorstvu slikarskega tandema Tina Drčar in Bine Skrt, ki s tem tudi opravita praktični del diplome na Visoki strokovni šoli za risanje in slikanje.

Konec maja 2005, ko je bila prva Janševa vlada že trdno v sedlu, je AKC MM prejela izvršbo o rušenju »pomožnega objekta« Mala šola. Inkriminaciji in napovedi rušenja so se na Metelkovi

¹³ Ta čas Jalla Jalla obratuje brez predaha, medtem ko posamezniki in posameznice bivakirajo na preži znotraj Male šole. Spet drugi so posnetki Boruta Savskega preplavili in zapolnili prostor, da je le Mala šola zaradi »natrpanosti« venomer pokala po šivih.

¹⁴ Pri tem imam v mislih predvsem, kar zapiše Bogataj (1989: 132) o tesanju kozolcev in ostrešij, ki je zajemalo dve vrsti zaporednih opravil: prvo je bilo tesianje posamičnih sestavnih delov, drugo pa je bila celotna montaža teh sestavnih delov najprej na tleh, ki so jih nato razdrli in posamične elemente dvignili na svoje mesto in sestavili na stavbi.

zoperstavili s *Festivalom stalne grožnje* in telesa v Mali šoli in jo obranili pred uničevalno močjo buldožerskega železja.¹³ Mala šola je leto pozneje vendarle klonila; natančneje, 2. avgusta 2006, ko je potekala druga edicija Festivala stalne grožnje, se je v ranih jutranjih urah dogodil nenaden policijski *blitzkrieg*, s katerim je bila Mala šola prepuščena na milost in nemilost izvedbenikom rušenja. Še isti dan se je metelkova skupnost spontano odločila, da bo s simbolično improvizacijo na starih temeljih Male šole iz doniranih kock siporeksa »naredila« nov objekt. Kot nadaljevanje se mu je nadelo edino logično ime – Osnovna šola.

Ves zgornji historiat se suče okrog izvirnega greha AKC MM: gre za njeno »ilegalnost« oziroma »črno graditeljstvo«, ki sta bili že v osnovi izhodišči za dolgoletno taktiko in strategijo s kapitalom zlizanih oblastniških struktur (cf. Bibič, 2003), ki so ob priložnosti z

Malo šolo delovali z imenom »Inšpektorat za okolje in prostor«. Prostor izjeme se je tako prelevil v prostor permanentne grožnje, ko poznejše tarče rušenja postanejo še preostale arhitekturne pritikline brez uradnih gradbeno-stavbnih dovoljenj: Jalla Jalla in nadstreški južnega dela Metelkove.

Ne glede na dobljeno večstransko institucionalno legitimiteto poletne delovne akcije, odobravaljoč odnos lokalne skupnosti, drugih simpatizerjev projekta (od univerzitetnih profesorjev do mimoidočih naključnežev) ter pozitivnega medijskega poročanja o večtedenskem dogodku (objave v Delu, Dnevniku, Mladini, Glamurju itd.) je šlo v sporu v zvezi z Malo šolo za nekaj drugega kot preprosto za primer sankcioniranja črnograditeljstva: šlo je za merjenje moči, ki je privzelo

Foto: Miha Fras

obliko tolmačenj zakonodaje, v katerih je nazadnje prevladala interpretacija državnega aparata (inšpekcije), da gre pri Mali šoli za stavbni objekt in posledično črno gradnjo, ne pa za umetniško stvaritev (prim. Milohnič, 2005) oziroma skulpturo, kar je bila druga interpretacija. Katera od obeh je na koncu prevladala, je indikator razmerja političnih sil v konkretnem zgodovinskem trenutku. V mikrokozmosu Male šole so se zrcalili odnosi moči in ti še vedno odsevajo, čeprav je že dolgo ni več.

V zaključku te stavbeniške retrospektive poglejmo še v leto 2004. Nekoliko drugačno arhitekturno poreklo ima nadstrešek pred Menzo pri koritu, saj ni bil del uradne agende poletnega solidarnostnega delovišča in je predvsem samosvoj rezultat prijateljavanja med nekaterimi pripadniki in pripadnicami *Axt und Kelle* in metelkovci. Ideja za štirikapno streho se je utrnila rokodelki iz *Axt und Kelle*, ki je projekt lastoročno izrisala, nato pa so ga poleti 2004 kolektivno realizirali, pri čemer so pri gradnji upoštevali nekdanje obrtniške gradbene metode in znanja.¹⁴ Ponovno so se skupaj staknile glave za pridobivanje sredstev in ob drugih dozidavah in obnovah na stavbi Hleva in Garaž (zrastla sta mostovža, obnovljena je bila streha, stesani notranji prostori ipd.). V projekt se je pod supervizijo mentorja vključila še deseterica dijakov s Srednje gradbene, geodetske in ekonomske šole in Produkcijske šole Jarše, ki so tako odključali strokovno prakso.

Samosvoje mojstrstvo in mojstrovanje v osvobojenih prostorih

Raztreseni obiski *Axt und Kelle* so povzročili ne nujno nameravani učinek: tiho konsolidacijo strukturnih odnosov z MOL in so izdatno pripomogli k legitimnosti AKC MM kot avtonomnega kulturno-političnega prizorišča v prestolnici. Po drugi strani je *Sommertreffen* odigral tudi vlogo sinergič-

¹⁵ Jasno oponiram romantiziranemu opevanju in nostalgичnemu tarnanju nad izginevanjem *tradicionalnih slovenskih* obrti in *slovenskih obrtnikov*, ki stopicata po poteh mitologike narodotvornosti in sta v ideološki vlogi šovinistične nacionalne države (prim. Muršič, 2005). Vprašanje (iz)rabe tradicije je predvsem, rečeno s Hobsbawmovo tezo, vprašanje iznajdevanja tradicije.

¹⁶ In v postmodernističnem smislu bi dodal še neavtorsko; Avtor (z veliko začetnico) je resda mrtev in mrtev je dvakrat: sleherna konstrukcija izpod mnogoterih prstov *Axt und Kelle* je brez signature in zato »anoni-mna«; rečeno z Benjaminom in Baudrillarom skupaj, stvaritvam umanjka avratičnost podpisa (cf. Muršič, 2000: 154).

laboratorije, ki na samem mestu generirajo eksperimentalno, kreativno in lokalno kolektivno produkcijo (cf. Turnbull, 2000), ki se odvija v razmerah siceršnjega podjamljanja vseh družbenih sfer, vednosti in prostorov življenja kapitalu. To osnovno zamisel odzvanja tudi sporočilo za javnost MOL ob tej priložnosti: »[v] AKC Metelkova mesto je od 3. junija do 31. julija 2004 potekala II. mednarodna rokodelska delavnica [...]. Sicer pa so glavne značilnosti te delavnice kreativno ozračje, izmenjava teoretičnih in praktičnih izkušenj ter vzpostavljanje novih prijateljstev.« (MOL, 2004) Pri srečanju *Metelkova-Axt und Kelle* je treba upoštevati prav koncept in prakso *delavnice* skozi njeno zgodovinsko trajektorijo in jo posledično osvoboditi domnevno inherentne asimetrije vednosti, torej moči, v odnosu mojster–vajenec.

nega povezovanja vanj vpletenih realnosti. Če kapitalistični procesi in mehanizmi poblagovijo (individualistični) princip naredi-si-sam (*do-it-yourself*), bi lahko ob pogledu na skupno poletno solidarnostno delovišče prej govoril o kolektivističnem principu nenehnega naredimo-si-sami (*do-it-ourselves*), podstat katerega je medsebojno sodelovanje v ljubljanski urbani valilnici drugosti, ki ima skupni minimalni imenovalec prav v prostoru. Ko o *Sommertreffen* razmišljamo znotraj specifične poti AKC MM, mu zlahka pripišemo status enega prelomnih oziroma konstitutivnih dogodkov.

Že res, da so (urbani) skvoti s partikularnega stališča za *Axt und Kelle* gola rošada za *Herberge*, a vendar so obenem zanje tudi veliko več: so urbana prizorišča neinstrumentalizirane produkcije vednosti, izmenjevanja izkušenj, kovanja prijateljstev, improvizacije, eksperimentiranja in recipročnosti med obema entitetama, od koder veje navzven obrnjena distribucija. Gre tako rekoč za družbene

Foto: Nataša Serec

Izzivi politične obrti

Pa zastavimo zgornjo poanto nekoliko drugače: vernakularna arhitektura kot stičišče alternativnih kulturnih, političnih in drugih družbenih praks ne gnezdi v svetu umetnosti, temveč gre onkraj njega. Kako misliti dinamiko politično angažirane nomadske obrti in vandrajoče obrtnike oziroma obrtnice z jasno politično agendo? Tu se zdi uporabno slediti zgledu zloženke »artivizem« (Milohnić, 2005), ki sintetizira umetnost in aktivizem, vendar je aktivizem treba cepiti še na obrt v kolektivnem izvajanju. Tako po nekaj premenah pridemo do nadvse primernega koncepta »kraftivizem« (sestavljanka iz *craft* in *activism*). S tem sicer ne rešim epistemoloških zagat pojmovanja umetnosti, je pa mogoče s kraftivizmom eksplicitno poudariti ne samo preteklo družbeno-politično vlogo cehovskega organiziranja in obrti sploh (cf. von Busch, 2008: 73),¹⁵ temveč tudi kontekstualno naravo obrtniške, aktivistične, neavtoritarne¹⁶ in kolektivne (so)produkcije, kot jo prakticirajo pripadnice in pripadniki ceha *Axt und Kelle* – torej ob zavestnem sodelovanju vsakokratnih lokalnih realnosti, ki jih skupaj (z)veže dar. Zapisano z Williamsovo sintagmo (1998), tovrstne »kulturne formacije« z elementi internacionalizma zajemajo prav to: skupino ljudi, ki znotraj določenih kulturnih in družbenih praks v določenem času in prostoru dela na komplementarnem projektu in ki skupaj nastopi v družbenih bojih, jih pomembno sooblikuje, usmerja in doživlja. V tem je nemara za marsikoga tudi čar avtonomije – v neodvisnosti od zunanjih pretečih silnic in neutrudnem grajenju lastnih političnih prostorov in skupnosti vsemu navkljub, od spodaj.

Čeprav se v takih prostorih morda giblujemo vsak dan, velja včasih vsakokrat vidno, redkokdaj pa prav zares zapisano samoumevnost (pre)brati še kako drugače – skozi čas, osebe in velika drobna dejanja.

Literatura

- ABRAM, S. (2012): *Knowledges on the Move: Squatting in Barcelona and the Wandergesellen from Germany through Cases of Can Masdeu and Axt und Kelle*. Magistrsko delo. Ljubljana, Filozofska fakulteta.
- BIBIČ, B. (2003): *Hrup z Metelkove: tranzicije prostorov in kulture v Ljubljani*. Ljubljana, Mirovni inštitut.
- BOGATAJ, J. (1989): *Domače obrti na Slovenskem*. Ljubljana, Državna založba Slovenije.
- CARLSON, A. R. (1972): *Anarchism in Germany: The Early Movement*. Metuchen N. J., The Scarecrow Press.
- COHN, N. (1957/2004): *The Pursuit of the Millennium. Revolutionary Millenarians and Mystical Anarchists of the Middle Age*. London, Pimlico.
- ČIRKIĆ, J. (2006): *Rotwelsch in der deutschen Gegenwartssprache*. Doktorska disertacija. Mainz, Johannes Gutenberg Universität.
- DUTHIE, W. (1858): *A Tramp's Wallet, Stored by an English Goldsmith During his Wanderings in Germany and France*. Dostopno prek: <http://www.gutenberg.org/files/28320/28320-h/28320-h.htm> (2. maj 2013).
- EPSTEIN, S. R. (1998): Craft Guilds, Apprenticeship, and Technological Change in Preindustrial Europe. *The Journal of Economic History* 58 (3): 684–713.
- FOUCAULT, M. (1961/2001): *Madness and Civilization: A History of Insanity in the Age of Reason*. New York, London, Routledge.
- HOBBSAWM, E. J. (1951): The Tramping Artisan. *The Economic History Review, New Series* 3 (3): 299–320.
- KOSI, M. (1998): *Potujoči srednji vek: cesta, popotnik in promet na Slovenskem med antiko in 16. stoletjem*. Ljubljana, Založba ZRC.
- KUZMANIĆ, T. (2002): *Policija, mediji, UZI in WTC (antiglobalizem in terorizem)*. Ljubljana, Mirovni inštitut.
- LEESON, R. A. (1979): *Travelling Brothers. The Six Centuries' Road from Craft Fellowship to Trade Unionism*. London, George Allen & Unwin Ltd.

- LEMKE, G. (2002): *Wir waren hier, wir waren dort. Zur Kulturgeschichte des modernen Gesellenwanderns*. Köln, PapyRossa Verlag.
- LUTMAN, M., BATISTA, E. (2013): *Kompleks Metelkova*. Dostopno prek: <http://www.dedi.si/dediscina/345-kompleks-metelkova> (2. maj 2013).
- MAUSS, M. (1950/2002): *The Gift. The Form and Reason for Exchange in Archaic Societies*. New York, London, Routledge.
- MESTNA OBČINA LJUBLJANA, (2004): *II. mednarodna rokodelska delavnica AKC Metelkova mesto*. Dostopno prek: <http://www.ljubljana.si/si/mol/novice/1373/detail.html> (2. maj 2013).
- MILOHNIČ, A. (2005): *Artivizem*. Dostopno prek: http://www.republicart.net/disc/realpublicspaces/milohnic01_sl.pdf (2. maj 2013).
- MURŠIČ, R. (2005): Kvadratura kroga dediščine: toposi ideologij na sečišču starega in novega ter tujega in domačega. V *Dediščina v očeh znanosti*, J. Hudales in N. Visočnik (ur.), 25–39. Ljubljana, Filozofska fakulteta.
- MURŠIČ, R. (2000): *Trate vaše in naše mladosti: zgodba o mladinskem rock klubu*. Ceršak, Subkulturni azil.
- REITH, R. (1990): *Lexikon des alten Handwerks. Vom späten Mittelalter bis ins 20. Jahrhundert*. München, Beck.
- TURNBULL, D. (2000): *Masons, Tricksters and Cartographers: Comparative Studies in the Sociology of Scientific and Indigenous Knowledge*. Amsterdam, Harwood Academic Publishers.
- VALENCIČ, V. (1969): Ljubljansko stavbeništvo v prvi polovici 19. stoletja. *Kronika* 17 (2): 72–84.
- VALENCIČ, V. (1970): Ljubljansko stavbeništvo od srede 19. do začetka 20. stoletja. *Kronika* 18 (3): 135–146.
- VIDLER, A. (1994): *The Architectural Uncanny: Essays in the Modern Unhomely*. Cambridge, MIT Press.
- VON BUSCH, O. (2008): *FASHION-able. Hacktivism and Engaged Fashion Design*. University of Gothenburg, School of Design and Crafts.
- WALKER, M. (1971): *German Home Towns: Community, State, and General Estate, 1648– 1871*. Ithaca, London, Cornell University Press.
- WILLIAMS, R. (1998): *Navadna kultura: izbrani spisi*. Ljubljana, Studia Humanitatis.
- ZADNIKAR, D. (2004): Kronika radostnega uporništva. V Holloway, J.: *Spreminjamo svet brez boja za oblast: pomen revolucije danes*, 201–225. Ljubljana: Študentska založba.